

راه‌های لوت جنوبی

شرائط جغرافیائی

در تقسیمات منطقه‌ای، لوت جنوبی کوچکترین بخش دشت لوت است. حد شمالی آنرا به درستی نتوان معلوم کرد. قاعده آن تقریباً مدار نازی آب وچاله- های زنگی احمد تا محل گرگ در راه زاهدان است و راس آن در فهرج قرار گرفته و مثلثی شکل است که یک ضلع آن راه بم به فهرج و ضلع دیگر راه بم به اسپه است. در جنوب این محدوده آبادیهای بم و نرماشیر وریگان خارج از دشت لوت هستند ولی در طول راه بم به اسپه امتداد دشت لوت در جنوب جاده دیده می‌شود و در بیابان میل نادر بسوی جنوب مناظر بیابانی تا ارتفاعات بزمان ادامه دارد و آنچه در روی نقشه بنام بیابان کرمان به غلط ضبط است مفهوم جغرافیائی و تاریخی ندارد و معلوم نیست از چه زمانی این عنوان در نقشه‌ها راه یافته است. بین شورگز و گرگ در راه زاهدان مناظر دشت لوت تمام شده است زیرا وجود آب وچاه فراوان و سکنه چادرنشین در اطراف گرگ و مزار آب تاشوروبا مفهوم اصطلاح دشت لوت مطابقت ندارد و بیابان کرمان هم که خلیجی از دشت لوت می‌شود باید با نام دیگری معرفی گردد.

در محدوده دشت لوت جنوبی عامل مشخص جغرافیائی همانا وضع عمومی ناهمواری کم عارضه است که با ملاحظه شرائط دیگر، بیشتر راههای ارتباطی را در این ناحیه متمرکز نموده است. در شرق لوت توده عظیم ریک در شمال دره کوچه خاتمه یافته است و گرچه در بیابان شرقی شورگز باز رشته‌های ماسه‌روان وجود دارند ولی این عوارض مشکلی برای شتر نیستند. در غرب، تپه‌ها و دالانهای کلوت در جنوب مدار مزار آب وجود ندارند و بین بلوچ آب و کشیت دشت لوت کم عارضه است .

پیرنیدگان گویند .

در اطراف زیارتگاه درختان انبوه گز تا نزدیکی رشته‌های کلات گسترش یافته و از این محل باسانی میتوان وارد کلاتها گردید. دو محل متبرک دیگر جلوی راه است که اولی **گلرگاه امام** و دیگری **گلرگاه ابوالفضل** است. راه مستقیم پشویه از طریق هاشم‌آباد و کریم‌آباد است و دشت غربی آنها در برابر تنگه سامان چند رشته قنات مخروبه دارد که معلوم نیست در کجا از آنها استفاده میشده و بیشتر این قناتها را رشته‌های ماسه پوشانده است. در تپه‌های پای کوه، روستای کوچک **سامان** دو خانوار جمعیت و چشمه‌ای کم آب دارد و از راه تنگه سامان تا آبادی **چهر** يك فرسخ است. بیابان جنوبی تنگه سامان را رشته‌های هلالی ماسه در بر گرفته گیاهی در آنجا نیست ولی آثار چند قنات مخروبه و مجرای آبی با سنگ بست از زیر ماسه‌ها نمایان است و دورتر بسوی مشرق در چاله تکاب درختان پراکنده آخرین حد منطقه مرطوب تکاب و در آنجا چاه آبی بنام **چاه گرم** است. در این بیابان آثار خرابه‌های نامشخص فراوان است و از همه آنها جالب‌تر کریم‌آباد خرابه است که قلعه آن هنوز هویدا و شاید صد سال قبل مردم در آن زندگی میکردند. از کریم‌آباد خرابه تا پشویه ۱۵ کیلومتر بیش نیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چاله های زنگی احمد و شورگز گیاه فراوان دارند و در جنوب غربی این دشت در ناحیه بلوچ آب، آب زیرزمینی زیاد است و بواسطه وفور مسیلهها (مسیل بـم . مسیل فـهرج - نـرمـاشیر) آب شیرین قابل شرب از خلال چشمه‌ها و در چاههای کم گودی بدست می‌آید. منطقه بلوچ آب بواسطه چنین شرایط طبیعی مساعد از زمانی بس کهن چراگاهی مساعد بوده و بطور مستمر یا نامستمر انسانی در آنجا زندگی کرده است .

ارتباط لوت شرقی بالوت غربی از طریق لوت جنوبی بوده است زیرا با وجود کوتاهی راه مستقیم بین کشیت و اسپه یا کشیت و نخيله بواسطه وضع لوت جنوبی راهها از شمال شرقی به جنوب غربی آمده و سپس از جنوب شرقی به شمال غربی جهت داشتند. راه نخيله به کشیت چنین وضعی دارد و حتی راه بزرگ بم به زاهدان هم‌زاویه‌های در منطقه فـهرج دارد .

در حاشیه جنوبی لوت چند محل آبدار مرکز برخورد راهها یا اقامتگاه سر راه گشته‌اند. در شمال شرقی بم آخرین نشان آبادانی روستای **داوستان** است و در جنوب دشت لوت آبادی قدیمی **فهرج** آخرین محل مسکونی معتبر در حاشیه بیابان کرگ است. شورگز و کرگ هم دوجای کوچک آبدار در گوشه جنوب شرقی بوده‌اند. برای رسیدن به حواشی غربی لوت راههای مختلف از بلوچ آب باید بگذرد و چشمه نازی آب دور افتاده نیز راهی مستقیم بین حواشی غربی لوت و منطقه بم برقرار داشته است .

وضع راههای لوت جنوبی

لوت جنوبی در بخش غربی بنام لوت زنگی احمد در روی نقشه ضبط است. این اصطلاح در محل معروف نیست و منشاء این اسم رانمی‌شناسیم و بظاهر اصطلاح، قدیمی نباید باشد و در جاهای دیگر در حواشی جنوبی نام زنگی به عارضه‌ای طبیعی یا انسانی داده شده که از جمله خرابه زنگی احمد یا چاه زنگی و غیره است .

در روی نقشه راههای لوت جنوبی به درستی ضبط است ولی مسیرها کامل نیستند . بیشتر این راهها را با اندکی انحراف با ماشین میتوان پیمود. دوخط شرقی غربی با انحنائی بسمت جنوب، مغرب لوت را به مشرق دشت پیوند میدهند. راه شمالی همان مسیر کشیت به بلوچ آب - نصرت آباد و نخيله است که از کشیت تا بلوچ آب را با ماشین میتوان طی کرد ولی از بلوچ آب به نصرت آباد که همان راه کوچه باشد بواسطه رشته‌های ماسه راه، شتررواست، این راه امتدادی

بسوی جنوب دارد و در محل گرگ به شاهراه زاهدان میرسد. راه جنوبی از بم به دارستان و از آنجا به شورگز با ماشین قابل عبور است و راهی از فهرج به دارستان است. برای تکمیل این نقشه باید راههای زیر را اضافه نمود.

اول - از آبادی وکیل آباد کنار جاده زاهدان راهی بسوی دارستان است. در جنوب وکیل آباد بفاصله ۲۰ کیلومتر، آبادی **چغوک آباد** است که محل شهرقدیمی **نرماشیر** در آنجاست و این راه مرحله اول راه نواست که از نرماشیر به دارستان بوده است.

دوم - از دارستان راهی مستقیم به بلوچ آب است و این راه در طول مسیلی است که در روی نقشه هم ثبت شده و با ماشین هم میتوان طی کرد و این مسیر مرحله دوم راه نو است.

سوم - از فهرج کنار راه زاهدان و همچنین از آبادی مجاور آن عباس آباد راهی به بلوچ آب است که از دشت خشک لوت جنوبی میگذرد و این راه را نگارنده برای رفتن به بلوچ آب برگزیده بود. در طول این مسیر اسامی چاه محمد علیخان و خرابه زنگی احمد و بلوچ آب در روی نقشه ثبت است و به تازگی در این راه در محلی که مسیلهای کوه جمالی بهم می‌رسند آبادی جدید الولاده ای بنام شاهرخ آباد پیدا شده است.

چهارم - از ایستگاه شورگز و کهورک در کنار راه زاهدان یک راه غربی مستقیم روبه بلوچ آب است و با التفات به اینکه از شورگز و کهورک راههای دیگر به جنوب شرقی لوت و بزمان و بلوچستان برقرار بوده می‌توان از خبیص به بمپور از این طریق رفت.

راههای حواشی جنوبی لوت را از جهت ارتباط با خارج در فصلی جداخواهیم دید و در این مقال بلوچ آب را ایستگاه نموده و راه شمال را که تنها مسیر ارتباط بین لوت جنوبی و لوت شمالی بوده است بررسی می‌نمائیم.

راه نو

جغرافی نویسان سده چهارم، در ذکر راههای بیابانی ایران در فصل آخر، راهی را بنام راه نو بین نرماشیر و ده سلم ضبط کرده اند که نوشته آنها درباره این راه از چند سطر تجاوز نمی‌کند ولی نظر به اینکه این راه یک بزرگ راه تاریخی بین کرمان جنوبی و هرات بوده است و از قلب لوت گذر داشته مورد توجه بسیاری از سیاحان و نویسندگان افتاده و هر کدام به نحوی درباره آن سخن رانده و مسیر

آنها توجیه کرده‌اند. در نقشه ضمیمه به مقاله دکتر الفونس کابریل در باره لوت جنوبی (۱) مسیر فرضی این راه ضبط است.

اهمیت بازرگانی این راه را در دنیای قدیم نباید از نظر دور داشت. بزرگترین مرکز اقتصادی کرمان در دوره اسلامی نرماشیر بوده است. که کالاهای کرمسیری آن خواه از محصول منطقه و خواه از فراورده‌های سندوهند در خراسان خریدار فراوان داشته است. دو راه ارتباطی بزرگ از دوطرف دشت لوت بم و نرماشیر را به خراسان مربوط میداشته که هر دو راه بس دراز بوده‌اند. راه اولی از بم و نرماشیر به کشیت و از راه تکاب به خبیص و بسوی خراسان در طول شبکه راههای لوت شمالی و راه دومی از بم و نرماشیر در حاشیه شرقی لوت به ده‌سلم و هرات. از راه اولی خبیص تاده‌سلم ده روز است و تاخوسف همین میزان و از راه دومی هم کمتر از ده روز نیست و اگر بتوان از نرماشیر به خط مستقیم روبه شمال شرقی رفت این دوری را شش روزه طی کرده و راه بس کوتاه خواهد شد و باین جهت آنرا راه نو گفته‌اند ولی سابقه آن بس دراز و با ملاحظه میل‌های راهنمای ساسانی در بلوچ‌آب باید گفت که حتی قبل از اسلام هم این راه شناخته و پرداخته بوده است.

نوشته اصطخری وابن‌حوقل و مقدسی در باره این راه شبیه بهم است. اصطخری گوید از نرماشیر تا دارستان يك منزل و آن دهی است که نخلستان دارد و از آنجا ببعد جائی مسکونی نیست و تا راس‌الماء يك منزل که در آنجا آب چشمه‌ای در حوضی جمع شود و از راس‌الماء طول بیابانی مخوف را چهار روزه گذشته و به ده‌سلم می‌رسند. ده‌سلم جزء کرمان است و از آنجا تا هرات ده‌منزل است. برای تکمیل این شبکه اصطخری وابن‌حوقل و مقدسی راه حاشیه شرقی بین ده‌سلم و اسپی را ۵ مرحله دانسته‌اند ولی مقدسی راه نو را بین هرات و ده‌سلم نوشته است. چهار نام موجود در طول راه که نرماشیر و دارستان و راس‌الماء و ده‌سلم است باید مسیر راه را نمایان سازند. از این چهار نام دو محل معروف و موجود است. از شهر قدیم نرماشیر نامی بجا مانده که بر بخشی تعلق دارد و در این بخش خرابه‌های فراوانی از اعتبار منطقه در دوره پیش از اسلام و بعد از اسلام حکایت دارند. خرابه‌های نرماشیر ساسانی و اسلامی در نزدیکی آبادی چنوک‌آباد در نرماشیر است.

شناسائی مسیر این راه آسان است زیرا با ملاحظه عوارض طبیعی زمین قوافل کمراه نمی‌شدند ولی هیچ يك از مسافران لوت از آن نگذشته‌اند و آلفونس

گابریل در سفر خود بین چاه گرسفید و کشیت آنرا بریده و ناآگاهانه در طول آن رفته است و حتی سنگچین علامت راه را مشاهده کرده ولی بوی گفته اندسنگ چینها را دزدان بلوچ برای هدایت خود ساخته اند. راقم این سطور باهلیکوپتر و با ماشین و با شتر مسیر راه را پیموده و می تواند وضع آنرا توصیف نماید. بخش اول راه بین نرماشیر و دارستان جزء راههای روستائی موجود است. در بخش دوم راه بین دارستان و بلوچ آب باید در طول مسیل خشک بم وارد دشت لوت شد و مشکلی در پیش نیست مگر یافتن محل ناشناس راس الماء. در بخش سوم راه، از چاله زنگی احمد روبه شمال به دره شورگز رسیده و از دره شورگز تا مصب آن بین توده های ماسه و بریدگیهای کلوت است. بخش چهارم راه در دشت لوت مرکزی در بیابانی هموار است و نشانی راه کوه ملک محمد در جلو است. بخش پنجم راه در شمال کوه ملک محمد در لابلای تپه های آتش فشانی تا کوه گرسفید یا از جنوب گرسفید مستقیم به ده سلم است.

پیش از توصیف راه از ذکر این نکته ناگزیر است که بخش ثابت راه بین راس الماء تا شمال شورگز هامون است زیرا از دشت کوه ملک محمد می توان به سوی غرب رفت و به راه خبیص به ده سلم رسید یا آنرا در گوجار بریده و روبه شمال به راه خوسف افتاد. از چاه گرسفید می توان آب برداشت و بدون ورود به ده سلم در راه نیه قدیم افتاد و به نیه رفت و از آنجا به فراه و سپس به هرات رسید. در بخش اول راه هم میتوان برای وصول به راس الماء از راههای دیگر لوت جنوبی بشرحی که گذشت باین محل رسید و عازم ده سلم گردید.

نرماشیر

در راه بم به زاهدان از آبادی عزیزآباد در ۴۰ کیلومتری بم بطرف جنوب غربی رفته و در فاصله ۲۰ کیلومتری روستائی بنام چغوک آباد است. بین چغوک آباد و قلعه خان و شمس آباد خرابه های زیادی است که نام بخصوصی ندارند و در آنجا محل شهر قدیمی نرماشیر است. بخش مشخص خرابه هادرروی بلندی یعنی صفه ای به ارتفاع ۳ متر است که در آنجا ارگ ساسانی نرماشیر قرار داشته و از بنای مذکور تنها یک بدنه دیوار به بلندی ۷ تا ۸ متر بجا مانده که در آن خشت های قطور ساسانی بکار رفته و محل دروازه ورودی با ضربی مشخص ساسانی آشکار است. این دیوار ضلع شمالی قلعه بوده و در ضلع جنوبی دوپایه در گوشه جنوبی و وسط بنا باقی است. ضخامت دیوارها در حدود یک متر و نیم